

УДК 339.97

Кальченко Т. В., Остапюк А. О.

ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ: ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТОК І СУЧАСНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ

Досліджено специфіку сучасного етапу розвитку світової економіки, який характеризується як глобальний, при цьому в якості домінуючих визначено тенденцію перерозподілу ролі і функцій суб'єктів бізнесу та регулятивних інститутів. Наголошено на активній трансформації і уніфікації економічної функції держави, яка все більше втрачає можливість ефективно використовувати традиційні інструменти макроекономічного регулювання, що актуалізує пошук узгоджених регуляторних механізмів країн, ТНК і міжнародних організацій.

Ключові слова: глобалізація, система, регіоналізація, транснаціоналізація, інституціоналізація, лібералізація, техносфера, геоэкономика, сценарій.

Исследована специфика современного этапа развития мировой экономики, который характеризуется как глобальный, при этом в качестве доминирующей определена тенденция перераспределения роли и функций государства, которое все более утрачивает возможность эффективного использования традиционных инструментов макроэкономического регулирования, что актуализирует поиск согласованных регуляторных механизмов стран, ТНК и международных организаций.

Ключевые слова: глобализация, система, регионализация, транснационализация, институционализация, либерализация, техносфера, геоэкономика, сценарий.

The specific features of modern stage of world economic development, that is called as global, have been determined, on a basis of which as a dominating trend of reshaping of role and functions of state (in direction of partial loss of effective use of traditional instruments of macroeconomic regulation) have been detected together with raising of problem of multilateral regulative mechanisms of countries, TNC and international organizations constructing.

Key words: globalization, system, regionalization, transnationalization, institutionalization, liberalization, technosphere, geoeconomics, scenario.

Постановка проблеми. Домінуючою тенденцією розвитку світового господарства наприкінці ХХ ст. стала глобалізація, яка виявлялась, з одного боку, у зростанні масштабів, динамізації і поглибленні інтернаціоналізації, фундаментальній трансформації способу виробництва товарів і послуг завдяки впровадженню останніх досягнень науково-технологічного прогресу у всіх сферах життєдіяльності людини, а з другого – у наростанні суспільних диспропорцій та загостренні суперечностей розвитку на міжнародному рівні.

На початку ХХІ ст. із тенденції глобалізація переростає у всепоглинаючий процес, що включає в себе політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові.

Метою статті є аналіз глобалізаційних процесів задля виявлення ключових тенденцій, характеристик і закономірностей їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до еволюціонізуючої теорії і світогосподарської практики поняття «глобалізація» поетапно наповнювалось новим змістом – від спрощених економічних теоретичних конструкцій до більш досконалих міждисциплінарних дефініцій, хоча і на сьогодні не сформувався усталений підхід до її визначення. Адекватним сучасному рівню наукових досліджень є трактування глобалізації як феномену, що генерує нову структуровану систему суб'єктної взаємодії і ієрархію зв'язків у процесі наближення до цивілізаційної гомогенності у політичній, соціальній, економічній, інформаційній, культурних сферах людської життєдіяльності. Аналіз передумов, чинників, закономірностей глобалізації підтвердив її сутність.

Наукові концепції глобалізації, пройшовши еволюційний період становлення, характеризуються певною політико-економічною обумовленістю, складним і багатоплановим форматом реалізації, наявним і цілеспрямованим потенціалом державної підтримки і, з точки зору орієнтаційного спрямування, можуть бути представлені двома групами: неоліберальні або атлантичні (консервативного оптимізму, політичного екстремізму, палкого лібералізму, ліберального антифундаменталізму) та континентальні («федеральної імперії», «Євро-Радянської імперії», співробітництва «Європа–Третій Світ»). Найбільш креативний потенціал продемонстрували атлантичні концепції завдяки їх практичній реалізації, насамперед, у формі економічних доктрин Вашингтонського та Поствашигтонського консенсу.

Політики вважають, що глобалізацію можливо розглядати як підйом у власній могутності нового «поліцентричного» світу, як антитезу іс-

нуючому світові, де панує держава, пов'язана з ним тісними узами. Цей новий світ ґрунтується на недержавних чи транснаціональних зв'язках. Конструкція такої геополітичної моделі ХХІ століття приймає форми піраміди, на верхівці якої – управлінський центр, що складається з провідних держав атлантичної цивілізації, і профільні міжнародні організації, що реалізують завдання глобалізму. Інфраструктуру цього управлінського центру складають традиційні суб'єкти міжнародних відносин – національні держави та інші міжнародні організації. Тим самим атлантична цивілізація, являючись за змістом однією з форм цивілізаційної еволюції, набуває монопольного впливу на увесь спектр відносин глобального типу. При цьому затверджуються ілюзії абсолютизму і глобальної влади [1].

З погляду географії, глобалізацію можна проаналізувати як процес формування на міжнародному рівні такого простору, який являє собою результат процесу обміну комунікаційними технологіями між різними частинами світового співтовариства.

За думкою У. Бека, необхідно розрізнити ряд вимірів глобалізації, при цьому будь-який їх перелік повинен включати комунікативні технології, екологію, економіку, організацію діяльності, культуру і громадянське суспільство. Він вважає, що «глобалізація означає, що кордони стають помітно менш істотними для повсякденної поведінки в різних вимірах економіки, інформації, екології, технології, міжкультурних конфліктів. Гроші, технології, товари, інформація перетинають кордони так, наче вони не існують» [2, с. 94].

Якщо на перших етапах теоретизування з приводу пошуку оптимальних дефінітивних форм глобалізації переважав суто прагматичний підхід з зосередженням уваги на зростаючих кількісних параметрах переміщення товарів, послуг, робочої сили, технологій, то на початку ХХІ століття акцент був перенесений на багатоплановий розгляд феномену глобалізації як на процес взаємодії держав, народів, етносів, соціальних спільнот в єдиній системі відносин на планетарному рівні [3, с. 116]. Дещо модернізована версія такого визначення була представлена М. В. Ільїним, який стверджував, що глобалізація є процесом становлення єдиного світу – цілісного за власними загальними контурами і за внутрішньою взаємопов'язаністю власних взаємопроникаючих компонентів [4, с. 90].

А. С. Філіпенко пропонує розглядати глобалізацію як багаторівневу, ієрархічну систему, зокрема на світовому рівні як зростання економічної взаємозалежності країн та регіонів, пере-

плетення їхніх господарських комплексів та економічних систем; на рівні окремої країни як відкритість економіки, що має вираз у частці зовнішньоторговельного обороту чи експорту у ВВП, у обсязі зарубіжних інвестиційних потоків, міжнародних платежів; на галузевому рівні в якості співвідношення обсягів зустрічної внутрішньогалузевої торгівлі до світового виробництва відповідної галузі та відповідного коефіцієнта спеціалізації галузі; і на корпоративному рівні у вигляді показника диверсифікації діяльності компанії [5, с. 22–23].

У працях Р. Робертсона і Х. Хондкера були розглянутими три дискурси глобалізації, що обумовлювалися: 1) регіональними чи цивілізаційними контекстами; 2) академічними дисциплінами; 3) ідеологічними диспутами.

Саме ці автори вперше звернули увагу на світоглядний бік глобалізації, що здобула нових форм на тлі кризи постіндустріалізму, «коли згасають її творчі сили, відбувається самовідтворення моделі в межах відпрацьованих механізмів, у темпі, що прискорюється, перемелюються інтелектуальні, виробничі, природні й інші ресурси. Змінюється психологія людини, її мислення деформується, набирає одностороннього характеру» [6, с. 198–199].

Програмою в цьому контексті є точка зору О. Білоруса, що «глобальний капіталізм – це глобалізм з його особливими політичною, економічною і соціальною системою. Глобалізм – це деспотична політична, економічна і соціальна влада глобальних корпорацій. Це політична, економічна і соціальна система, в якій ринкові відносини розповсюджуються на всі без винятку сфери суспільного життя...» [7, с. 23]. Він також зазначає, що «глобалізація світового розвитку породжує феномен глобалізму. Глобалізм – це система абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого походження і базування» [7, с. 23–24].

В. Іноземцевим глобалізація також уявляється як чиста форма сучасного (постіндустріального) неоколоніалізму, що претендує на проходження класичних фаз: самоствердження, панування, занепад, розпад [8, с. 70].

На сьогодні спостерігається поступовий відхід від полярних точок зору на глобалізацію, поступово переважає поміркований погляд, де відправною точкою слугує міждисциплінарний формат теоретизування з переважанням філософсько-цивілізаційної складової.

Переходячи до аналізу економічної глобалізації доречно навести думку Ю. Пахомова стосовно того, що світова економіка розвивається

навколо так званого «біфуркаційного ядра», а основними рушійними силами довгострокового розвитку є матеріальні та духовні цінності людини, що формуються та розвиваються під впливом потреб і суперечностей економічної системи [9].

Економічна глобалізація є складним процесом, що включає взаємодіючі виробничий, торговельний та фінансово-інвестиційний компоненти. Маючи витоки у торговельній сфері, вона на сьогодні розвивається на фінансово-інвестиційній основі, на що акцентують увагу більшість зарубіжних та вітчизняних вчених і експертів-практиків. Це обумовлено дією багатьох факторів, насамперед: безпрецедентною мобільністю капіталу у сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі; практикою ринкового саморегулювання відтворювальних процесів транснаціонального характеру; впровадженням лібералізацією фінансових ринків.

У цілому, надаючи суб'єктам господарювання нові ресурси, фінансова глобалізація сприяє економічному прогресу. При цьому, як зазначає З. Луцишин, вона впливає на економічне зростання у два способи: за рахунок підвищення глобальної пропозиції капіталу, а також через стимулювання розвитку національної фінансової системи, що підвищує ефективність розподілу ресурсів, створює нові фінансові інструменти та покращує якість банківських послуг [10, с. 19].

Досліджуючи інвестиційні прояви фінансової глобалізації, Ю. Пахомов зазначив, що інвестиції пов'язані із глобалізацією настільки тісно, що зараз, під впливом глобалізації, інвестиційні процеси, можна сказати, переживають нову епоху [9]. Це сповна підтверджується і світовою економічною статистикою. Тут доцільно акцентувати увагу на наступному: якщо до останнього часу в період інтенсивної транснаціоналізації (1960–1990 роки) традиційно констатувалась лише випереджуюча світовий ВВП динаміка прямих зарубіжних інвестицій (ПЗІ), то на сьогодні в умовах глобалізації мова йде про безпрецедентні масштаби фінансових інвестиційних операцій, які важко співставити із ключовими макропараметрами реального сектору світової економіки. У цьому контексті Д. Лук'яненко справедливо підкреслює, що на глобалізованому інвестиційному ринку реалізуються фінансово-інвестиційні схеми, учасниками яких є практично всі дійові особи ринку – фізичні особи, корпорації, уряди, міжнародні організації. В результаті не тільки суттєво корегується інвестиційна практика, але й певним чином дискредитується традиційна інвестиційна теорія [11, с. 20].

Наголошується, що трансформація середовища ведення фінансово-інвестиційного бізнесу, перехід від досконалої до недосконалої і далі до глобальної конкуренції видозмінює методологію аналізу: на зміну диференційованим макро-, та мікрофункціональним підходам приходять підхід інтегративний, котрий має враховувати не тільки мікромотивації, але й необхідність якісних регуляторних змін на макрорівні.

Маючи витоки у якісних змінах технологічного базису виробництва й розподілу суспільного продукту, інформаційній революції, нових формах економічної діяльності, соціокультурній уніфікації, економічна глобалізація проявляється вкрай різнопланово.

Як структурований багаторівневий процес вона характеризується рядом кількісних параметрів, до яких відносять безпрецедентні масштаби безпосередньо міжнародного виробництва, обміну і споживання за рахунок випереджувачого динаміку світового ВВП зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами, прямих та портфельних іноземних інвестицій, валютних операцій. Даючи якісну оцінку економічної глобалізації, доцільно, насамперед, відзначити процеси транснаціоналізації, регіоналізації та глобальної інституалізації, коли формується глобальне середовище постіндустріальної інформаційної цивілізації, у якій роль основного виробничого фактору відіграє людський капітал.

Сучасний економічний аналіз має враховувати коротко- і довготермінові, безпосередні і опосередковані прояви глобалізації.

З одного боку, економічна глобалізація надає нові мотивації і можливості розвитку, а з другого, – маючи риси нерівномірності, асинхронності і диспропорційності, генерує функціональні та міжкраїнові суперечності й асиметрії, перш за все фінансово-інвестиційні.

Представники наукової школи Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк, Я. Столярчук, Т. Кальченко, О. Мозговий, Л. Руденко-Сударєва) поглиблено досліджують теоретико-методологічні проблеми системної асиметричності економічного розвитку, породженої і посилюваної зростаючою глобальною взаємозалежністю. Продуктивним видається підхід, коли глобальні економічні асиметрії (фінансово-інвестиційні, виробничі, торговельні, інфраструктурні) розглядаються і досліджуються у контексті асиметрій технологічних та інформаційних. Останні є чи не найбільш значимими в аналізі і оцінках асиметрії економічного розвитку у міжкраїновому плані [12]. Цьому сприяє нерівномірний розподіл світового інформаційного ресурсу.

Так, зробивши інформацію ключовим фактором не тільки управління, але і виробництва, науково-технічна революція перетворила технології обробки інформації у основний напрям розвитку, що викликало до життя і сучасні інформаційні технології, і саму інформаційну революцію.

Інформатизація суспільства таким чином є організованим соціально-економічним і науково-технічним процесом створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб на основі формування і використання інформаційних ресурсів. Вона повинна збігатися з процесами соціальної інтелектуалізації, що істотно підвищує творчий потенціал інформаційного середовища.

Глобальна інформатизація має такі характеристики:

- 1) перехід від простих форм до системних процесів утворення інформаційної цивілізації, яка будується експоненціально;
- 2) перетворення наукового знання у найважливіший фактор виробництва (біля третини ВВП постіндустріальних країн створюється в галузях, що безпосередньо виробляють інформаційні блага і послуги, а також устаткування для передавання й обробки інформації);
- 3) перевищення темпів зростання інформаційного сектора економіки темпів зростання світової економіки в цілому, коли інформаційний сектор забезпечує від 50 до 100 відсотків чистого приросту зайнятості;
- 4) обумовленість розвитку інформаційного сектору стійко зростаючим споживчим попитом, зумовленим високим освітнім і культурним рівнем кола споживачів інформації.

З розвитком інформаційної індустрії почала розвиватися інформаційна економіка, пов'язана з продажем інформації, програмного забезпечення, надання обчислювальних послуг та передачі інформації. В умовах глобалізації вона характеризується активною інформатизацією виробництва, торгівлі та сфери послуг, а також розвитком комп'ютерної мережі Інтернет, що є базою для створення мережних підприємств й мережного інтелекту. Інформаційні та мережні технології визначають технологічний спосіб виробництва, який формується техніко-економічними відносинами разом з виробничими силами. Особливості Інтернету як ринку полягають у його відкритості для абонентів (надавачів та отримувачів послуг) будь-яких розмірів і доступом до нього у будь-якому місці світу. Відкритість цього ринку зумовлена низьким бар'єром для виходу на нього користувачів. Тому їх кількість невпинно зростає (табл. 1).

Таблиця 1.

Кількість користувачів Інтернету у регіональному розрізі у 2010 р. [13, с. 37].

Регіон світу	Кількість користувачів Інтернету	Чисельність населення (серпень 2010)	Проникнення (% від населення)
Африка	110931700	1013779050	10,9%
Азія	825094396	3834792852	21,5%
Європа	475069448	813319511	58,4%
Середній Схід	63240946	212336924	29,8%
Північна Америка	266224500	344124450	77,4%
Латинська Америка / Кариби	204689836	592556972	34,5%
Океанія / Австралія	21263990	34700201	61,3%
Світ в цілому	1966514816	6845609960	28,7%

Слід відзначити істотну відмінність у масштабах і темпах освоєння інтелектуальних технологій (ІТ) не тільки між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, але й у групі країн-лідерів з абсолютним домінуванням США.

Глобальний інформаційний сектор після глобальної рецесії у 2010 р. зріс на 5% завдяки попиту на програмне забезпечення та послуги. При цьому продажі персональних комп'ютерів зросли на 8%. Проте цей попит розподілявся нерівномірно. Якщо в США та Канаді кількість персональних комп'ютерів на 100 чоловік досягло 97, то на Близькому Сході і Африці цей показник не перевищував 17. В країнах Азії кількість персональних комп'ютерів на 100 чоловік у середньому складала 19, при чому розрив з Заходом по цьому показнику з часом стрімко скорочується. В Китаї, наприклад, зростання витрат на ІТ-індустрію становило у 2010 р. 13%, а їх обсяг досяг у абсолютних розмірах 80 млрд. дол., що вище, ніж у Німеччини [13, с. 37–38].

Загалом, інформатизація сприяє становленню техносфери як штучного середовища життєдіяльності людини, що створює передумови й розвиває нові інформаційно взаємопов'язані види й типи діяльності в усіх сферах економіки, науки, культури, породжує необхідні для її потреб глобальні потоки фінансів і послуг, організаційні структури, робить глобально відчутними традиційні регулятивні проблеми й породжує нові. Формується певна конкурентна ієрархія країн відповідно до їх положення в системі функціональних зв'язків техносфери.

У міжкраїновому контексті, як підкреслює Д. Лук'яненко, на сьогодні на одному полюсі світової економіки концентруються країни – глобальні лідери з домінуванням США, які внаслідок вдалої багаторічної експансії у всіх сегментах світового ринку накопичили безпрецедентний фінансовий і людський капітал, а на другому – більшість країн – глобальні аутсайде-ри, які не можуть на паритетних засадах бути активними учасниками глобалізації, намагаючись хоч якось відповідати на її виклики [11, с. 21].

Багаторічний нееквівалентний перерозподіл світових ресурсів розвитку і результатів міжнародного виробництва внаслідок експансіоністської політики ТНК країн-лідерів призводять до посилення глобальних соціальних дисбалансів і асиметрій, які поглиблено досліджує С. Сіденко. Зокрема, констатується, що при подвоєнні валового світового продукту у останні 30 років і покращенні якості життя більшості населення розрив в доходах найбільш заможних країн і найбідніших постійно збільшується (на 1/5 частину світового народонаселення, що проживало в країнах з найбільшим доходом, припадає біля 90% світового ВВП, а на найбіднішу 1/5 частину – 1%); на країни ОЕСР (20% народонаселення світу) припадає 70% світової торгівлі, 60% прямих іноземних інвестицій, більше 90% користувачів Інтернету; причому не спостерігається тенденція до скорочення розриву між багатими і бідними навіть у високорозвинених країнах [14, с. 85].

В епоху глобалізації суперечливий характер і асиметричність притаманні геополітиці, де провідну роль відіграють країни-лідери під егідою США, диктуючи моделі не тільки світоустрою, а й розвитку країн і регіонів, де вони мають гео економічні інтереси. Посилюється міжцивілізаційна напруженість, на що акцентують увагу вчені наукової школи Ю. Пахомова (Ю. Павленко, Л. Бакаєв, О. Михайловська).

Таким чином, глобалізація, створюючи умови для максимального зближення національних економік і регіонів світу, одночасно посилює міждержавні та міжблокові протиріччя та загострює конкурентну боротьбу між суб'єктами міжнародних економічних відносин на регіональному, субрегіональному та глобальному рівнях.

Незважаючи на складності й кризовий характер світогосподарського розвитку, під впливом факторів переважно об'єктивного характеру відбувається становлення глобальної економіки як цілісної, багаторівневої, ієрархічної й диверсифікованої системи ринків ресурсів, техноло-

гій, товарів, послуг, фінансів, інвестицій, інновацій.

Саме тому можна зазначити наступне.

1. Глобалізація змушує всі країни пристосовувати власні економічні інститути до нових вимог. Саме тому можна казати про конвергенцію в економічній політиці країн, які є втягнутими в цей процес, що посилюється. Лібералізація торговельної політики, контроль над вивозом капіталу, відкриття фінансових ринків для іноземних інвесторів і скорочення частки державного сектору – є загальними політичними презумпціями для ефективної участі у глобальній економіці.

2. Глобалізація різко посилила могутність власників капіталу – інвесторів, багатонаціональних компаній і глобальних фінансових інститутів, які чинять вирішальний вплив на економічну політику держав, зокрема, використовуючи для цього спекуляції на валютних ринках і ринках капіталу. Навпаки, роль праці як фактора економічного життя зменшилася. Не маючи такої ж свободи переміщення, як капітал, робітники значно послабили власні позиції у перемовинах з роботодавцями. Поряд з цим, глобалізація ринків праці як ніколи раніш накладає обмеження на зростання заробітної платні.

3. Глобалізація являє собою незворотній процес, протистояти якому не є здатною жодна з держав. І хоча до формування єдиного глобального ринка ще далеко, концепція економічної ролі національної держави, без сумніву, підлягає перегляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобализация: Контуры XXI века : реф. сб. / РАН ИНИОН. Центр научно-информ. исслед. глобальных и региональных пробл. Отд. Восточной Европы ; [редкол. вып. : Игрицкий Ю. Н. – отв. ред., Малиновский П. В. – отв. ред. и др.]. – М., 2004. – Ч. 1. – 264 с. (Сер.: Глобальные проблемы современности).

2. Бек У. Что такое глобализация? (Ошибки глобализма – ответы на глобализацию) / У. Бек ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации : курс лекций / М. Г. Делягин ; Ин-т проблем глобализации (ИПРОГ). – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
4. Ильин М. В. Политические аспекты глобализации / М. В. Ильин // Труды Фонда Горбачева. – Т. 7. – М., 2001. – 357 с.
5. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
6. Robertson R. Discourse of Globalisation: Preliminary Considerations / R. Robertson, H. H. Khondker // International Sociology. – 1998. – V. 13. – № 1. – P. 25–40.
7. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 357 с.
8. Иноземцев В. «Глобализация» национальных хозяйств и современный экономический кризис / В. Иноземцев // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 3. – С. 18–23.
9. Пахомов Ю. М. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. М. Пахомов / Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 4–14.
10. Луцишин З. О. Сучасна світова фінансова архітектура: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації / З. О. Луцишин // Економічний часопис XXI. – 2005. – № 5–6. – С. 17–22.
11. Лук'яненко Д. Г. Інвестиційний глобалізм: сучасні проблеми економічних досліджень / Д. Г. Лук'яненко // Ринок цінних паперів України. – 2002. – № 5–6. – С. 17–21.
12. Анилионис Г. П. О сущности и системном характере противоречий глобализации / Г. П. Анилионис // Вестник Российского университета Дружбы народов. Серия «Экономика». – 2002. – № 1(18). – С. 27–35.
13. World economic situation and prospects 2010 // United Nations. – 2011. – 160 p.
14. Сіденко С. Соціально-економічний вимір сучасної глобалізації / С. Сіденко // Міжнародна економічна політика. – 2004. – Т. 1. – № 1. – С. 72–93.